

Михайличенко Д.Ю. Деструктивні процеси в апараті влади УСРР на селі, січень - серпень 1919 р. // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: Збірник наукових праць.- Вип. 6. - Харків: НМЦ "СД", 2003. - С. 112 - 117.

ДЕСТРУКТИВНІ ПРОЦЕСИ В АПАРАТІ ВЛАДИ УСРР НА СЕЛІ, СІЧЕНЬ-СЕРПЕНЬ 1919 Р.

Серед чинників, що впливають на здійснення державної політики, не останнє місце займає ефективність державного управління, що залежить від дієздатності органів влади всіх рівнів, ставлення до них населення, існування корупції.

Дослідження теми щодо здійснення політики «воєнного комунізму» навряд чи можна назвати плідним. Спробу її наукового аналізу було здійснено, зокрема, у праці Х. Раковського «Борьба за освобождение деревни» [4], але в наступні роки радянською історіографією тема не акцентувалась. Позитивний образ комуніста разом із догматичними уявленнями про радянське будівництво, що склалися радянським мистецтвом та радянською історіографією, не дозволяв дослідникам послідовно здійснювати розгляд питання.

Передумовами розвитку деструктивних процесів у радянському державному апараті в час здійснення політики «воєнного комунізму» слід вважати як докорінні зміни в господарстві, що здійснювалися радянською владою, так і політичні механізми їхнього впровадження.

Економічні перетворення, що супроводжувалися швидкими, «шоковими» змінами форм господарювання та форм власності, що само по собі створювало базу для масштабних та систематичних зловживань, часто суперечили інтересам широких мас населення. Це породило проблему ставлення до так званої «дрібнобуржуазії» як одну з провідних проблем в радянській ідеології та політиці тих часів: На практиці мова йшла про виникнення масових антирадянських рухів.

Логіка здійснення перетворень, отже, вимагала згортання, у тій чи іншій формі, радянської демократії. III з'їзд КП(б)У, констатувавши, що «переможний розвиток пролетарської революції на Україні позбавив такі верстви дрібнобуржуазії, як міське ремісництво і середнє селянство, всякої надії на здійснення їх програми», передрікав «загострення боротьби партії проти куркульсько-білогвардійської контрреволюції всередині» і підсумовував, що через це «партія повинна тримати в своїх руках весь радянський апарат державної влади як у центрі, так і на місцях» [3, с. 50]. Саме створення законодавчих умов і політичних механізмів, що робили недієвою на практиці радянську демократію, дозволяло здійснювати в 1919 році більшовицьку аграрну та продовольчу політику в Україні. І це мало свої наслідки.

Я хотів би виділити три аспекти проблеми, що розглядається: це
розклад низових органів влади — рад і комбідів — та партійних осередків; {112}
корупційні явища в продовольчих організаціях;
формування національно-корпоративних груп у державному апараті.

Розклад низових органів влади та партійних осередків. «Комісародержавіє». Систематичні розпуски опозиційних рад та політичні репресії призводили до остаточного зникнення відповідальності владних інституцій перед громадянами, до появи штучного, призначеного складу виборних органів влади, що в ньому все більшу участь брали різного роду призначенці, люмпени, кар'єристів та колаборантські елементи села, до виникнення явища, що отримало назву «комісародержавія».

Як свідчить аналіз джерел, практично у всіх регіонах України пияцтво, «реквізиції», довільне використання службового становища, безвідповідальність службових осіб були буденним явищем. На екстреному засіданні Харківського губкому та Сумського повіткому КП(б)У в червні 1919 р. становище було охарактеризовано так: «Радянська робота - відсутня, грабунки, розбій, хуліганство спостерігаються

майже в усіх обстежених місцях. Міліція повітова не на висоті становища... В середовищі радянських і партійних працівників спостерігається пияцтво... Конституція в селянських масах досі не впроваджена...» [1, ф. ФП-1, оп. 1, спр. 1, арк. 13].

«В цій організації виключно всі злодії, мешкають по домівках, а продовольство вимагають від виконкому, коли в нього немає змоги їх задовольнити, то ЧК знаряджає воза і відбирає в селян їх продовольство... Селяни... клунки збирають бігти з цього району» — ця заява щодо стану справ в партосередку члена КП(б)У Арсенія Юрченка з Козелецького повіту Чернігівської губернії від 22 червня 1919р. [6, ф. 1, оп. 20, ч. 1, спр. 16, арк. 49], як і матеріали інформаційних зведень НКВС та бюлетеней ЦК КП(б)У, малює більш-менш типову для становища на місцях ситуацію. «Кругом по селах йдуть грабунки» [1, ф. ФП-1, оп. 1, спр. 18, арк. 67]; «Міліція — п'янь, не працює» (Харківська губ.) [6, ф. 1, оп. 20, ч. 1, спр. 20, арк. 5]; «комісар сидить на комісарі, все це страшенно гальмує роботу» (Єлизаветград); «Рада бездіяльна, розвинуто аферизм, диктаторство, розпусту, пияцтво. ЧК нікуди не годиться. Земельні комітети не діють» (Чугуїв, 27 травня); «Становище в партії катастрофічне, прийом в партію неправильний» (Золотоноша, 28 травня); звідти ж: «Виконком роботи продуктивної дати не може, тому як більшість людей не відповідають своєму становищу, які самі зізнаються, що в керуванні «нічого не розуміють». «В парткомі на засіданнях звалка — один викриває іншого у всіляких неподобствах. Сварки поміж співробітниками на особистому ґрунті. Працівники не дають собі ради в тому, що кажуть» (Зіньків); «населення не розуміє, боїться» (Умань) [6, ф. 57, оп. 2, спр. 281, арк. 11,49, 50; спр. 283, арк. 5, 51, 55]; «Міський виконком бездіяльний. ЧК разом зі своїм головою займається пияцтвом» (Біла Церква); «Місцева міліція бешкетує. Ревком безсилий» (Білопілля) [5, ф. 2; оп. 1, спр. 252, арк. 17]; «Комісари пиячать — довіра серед населення остаточно підірвана як до рад, так і до Комуністичної партії. В партії розкід, відсутня партійна дисципліна» (Конотоп) [6, ф. 57, оп. 2, спр. 281, арк. 58]; у селі Степ Сумського повіту члени виконкому «не лише не виконують своїх обов'язків, але й старанно поглинають самогон та прагнуть лише до власного збагачення» [5, ф. 2, оп. 1, спр. 252, арк. 44]; «Інертне ставлення влади до нужд населення, а в околишніх селах обурює байдужість до потреб бідняків... (Відомий випадок, коли агітатор наказав селянину перенести себе через Десну; що почала танути...)» [6, ф. 57, оп. 2, спр. 283, арк. 8]. {113} У повітовій Валківській ЧК займалися «грамофонною грою та танцями» у службовий час, реквізували коней та каталися на них по місту «з невідомими жіночими особами на килимових санях з дзвониками», займалися довільними реквізиціями; «старого більшовика» Кулінича, що протестував проти бурхливої діяльності посадовців ЧК, кинули до в'язниці і ледь не розстріляли. З Прилук 22 червня повідомляли про незаконні витрати посадовцями великих грошових сум, «за дозволами ЧК всім його членам видавалися в великій кількості товари і т. ін. Все це хвилює місцеве населення, породжує ненависть до радянської влади і зневагу до її представників» [6, ф. 1, оп. 20, ч. 1, спр. 16, арк. 52; спр. 29, арк. 216].

Аналогічним було становище і в комбідах, «продовольчих органах класової боротьби» за лексикою III з'їзду КП(б)У. Симптоматичне спостереження він 15 серпня 1919 р. надійшло до ЦК КП(б)У з Подільської губернії. Доповідач указував: «Слід звернути серйозну увагу на організацію та діяльність комбідів по селах. Завжди та всюди в комбіді проходять вискочки, ледарі і п'яниці, що пропили в минулі часи свою землю, на котрій не бажали працювати. Повна відсутність чесності, сумління... У власній діяльності не дають звіту навіть громаді... Мені особисто доводилося зустрічати по селах реквізиції... в старанного трудівника-селянина, що має 2—3 десятини землі, є хліб і навіть малі надлишки. Ці надлишки вважають за куркульські (бували часті випадки) і віддаються тому, хто має 5—6 десятин, але він ледар-п'яниця, якщо і не продав своєї землі, то не зорав та не засіяв, тому й не має хліба... бувають випадки, коли безсовісні особистості між цією «біднотою» конфісковують або реквізують речі, продають, протринькують й навіть пропивають...» [6, ф. 1, оп. 20, ч. 1, спр. 20, арк. 40].

Аналогічного змісту спостереження містять звіти спеціальних представників ЦК РКП(б) в Україні. «Взагалі в дрібних і навіть великих пунктах України, на жаль, населення повинно міркувати про ради та про комуністів-більшовиків, маючи часто дуже погані екземпляри як тих, так і інших» (Д. Клойзнер, 20 червня 1919 р.). Рішучіше охарактеризував стан справ Є. Гурін, якому «місцеві кадри» порадили: «не

заважайте нам займатися справами, а то ми спробуємо вас уйти», бо прецеденти «вбивства з-за рогу» радянських працівників вже були. Гурін констатував «зрадницьку, контрреволюційну політику деяких членів КП(б)У, а часто і Цілих організацій». [6, ф. 57, оп. 2, спр. 280, арк. 7, 15] {114}

Спиралючись на досвід радянського будівництва в 1919 році, Г. Зи-нов'єв в статті «Кто наш главный враг на Украине?» навіть визначав таким «фігуру горезвісного комісара» «одягненого з голки, з ситою фізіономією, з темним минулим, тупого, самовдоволеного, що не вміє розмовляти з народом, не розуміє сутність комунізму, в глибині душі готового на все, і що дивиться на радянську владу як на смачний пиріг, з котрого треба врізати собі якнайбільший шмат... «комісара»-кар'єриста, «комісара»-хабарника і спекулянта...» [2, с. 7]

Корупція в продовольчих організаціях. Незбалансованість твердих цін і державних товарних фондів для їх покриття та жорсткий адміністративний примус на всіх етапах здійснення хлібозаготівель супроводжувалися розвитком «чорного» ринку монополізованих продуктів, у тому числі й у вигляді операцій з досить великими товарними партіями хліба за участю співробітників продовольчих організацій. Діяльність продовольчих організацій була вкрай погано організована та керована, на чому наголошує в спеціальній доповіді з цього питання 19 травня 1919 р. другий заступник наркомпрода боротьбист Кудря [6, ф. 43, оп. 1, спр. 37, арк. 2].

«Надзвичайні» повноваження, що щедро роздавалися вповноваженими Наркомпродом заготівельними організаціями своїм агентам, за словами О. Шліхтера, «не раз опинялися в руках хитрих хлібних спекулянтів» [7, с. 257]. Відомства активно вели між собою готівкові розрахунки, що створювало всі необхідні умови для неконтрольованих тіншових операцій. Вже 19 лютого 1919 р. Наркомпрод РСФРР телеграмою № 584 був змушений рішуче заборонити «безсистемну» роздачу великих грошових авансів «продорганами», що відбувалася поза установами казначейства та Народного банку; мала місце й несанкціонована видача дозволів на вивезення великих партій продовольства до РСФРР. «Наводжу один лише факт: один з Російських кооперативів купив в Українбанку коси, перепродав їх агенту другого кооперативу, а останній пропонував ті ж коси Українбанку, звичайно, за ціною 100 з лишком відсотків, не вивозячи їх зі складу Українбанку», зазначав в своїй доповіді другий заступник наркомпроду Кудря. Махінації з продовольством проводилися і Снабармом [6, ф. 43, оп. 1, спр. 37, арк. 3-4; 1, ф. ФП-1, оп. 1, спр. 18, арк. 4; ф. Р-1, оп. 2, спр. 1, арк. 34, 334].

«В наших закладах великі негаразди. В повітраднаргоспі та продвідділі прилаштувалися спекулянти, мародери, що припасли мандати і зараз стоять на чолі справи... що сумлінно готують зараз голодні заворушення», — доповідали в ЦК КП(б)У з Бахмута 5 травня. {115} «Хліб, що вивозять з села в місто — продається по дорозі» (Бахмацька волость). «Саботаж» та «спекуляція» в повітових продкомах поряд з «непридатністю та недоцільністю» твердих цін, «сваволею» в здійсненні продовольчої політики, «обурливими діями продзагонів», що, зокрема, відзначилися безоплатним вилученням хліба, відзначалися з'їздом повітвоєнкомів Київської губернії, що відбувся 10-11 травня 1919 р. [6, ф. 57, оп. 2, спр. 280, арк. 19; спр. 62, арк. 145; спр. 56, арк. 27].

Незаконні операції з хлібом, продовольством та товарними і фінансовими фондами, що обслуговували здійснення державної хлібної монополії в 1919 році, широко охопили як центральні, так і місцеві продовольчі установи та радянські органи влади, гостро відбиваючись на настроях селян та їхній довірі до радянської влади в цілому.

Формування національно-корпоративних груп в державному апараті. Антисемітизм. Слід відзначити і формування у радянському апараті груп національно-корпоративного характеру, часто пов'язаних з корупційними діями, що, у свою чергу, виступало неабияким чинником зростання міжнаціональної напруги.

«На моїх очах відбувалося конструювання Київського губпродкому, членом колегії якого зав. відділом фабрикатів був т. Юделевич... як наслідок: з 150 приблизно співробітників губпродкому, 120 — євреї... Таку ж картину можна побачити і в Наркомпроді, і в Раднаргоспі, і в низці інших радянських закладів... з прикрістю доводиться констатувати великою мірою розвинутий протекціонізм, завдяки якому

при властивості євреїв... заповнення закладів відбувається саме євреями... останні з розвинутою схильністю до спекуляції... у мене на увазі є факти, де особи, що знаходяться зараз при владі, обіцяють влаштувати на службу осіб прекрасної статі... практично влаштовуються на роботу і за грошову винагороду...», — вказувалося в звіті до ЦК РКП(б) Кустова, «члена партії Шелковсько району». Замішаний на ґрунті подібних фактів антисемітизм охоплював навіть КП(б)У. «На засіданні парткому і відповідальних працівників виявився деякий антисемітизм в середовищі членів партії. Чернишев виголосив погромну промову, в якій сказав, що ви, євреї-комуністи, самі винні, що євреїв ріжуть і т. д., бо погано боретеся з вашими спекулянтами; євреї всі майже спекулянти... Його промову залюбки підтримала частина аудиторії» (з доповіді Зміївського повітового комітету КП(б)У 11 травня 1919 р.). «Партійні працівники, росіяни та євреї, ворогують, розділившись на два табори», — доповідали з Лохвицького повіту [6, ф. 57, оп. 2, спр. 280, арк. 11-12; спр. 283, арк. 54; ф. 1, оп. 20, ч. 1, спр. 16, арк. 21].

«Внаслідок поголовного розгону всіх рад, де не було більшості комуністів, і призначення комуністичних ревкомів і ЧК загрожуючи зростає антисемітська пропаганда», — підкреслювалось у листі М. Н. Полоза Й. Сталіну 15 лютого 1919 р. [6, ф. 43, оп. I, спр. 46, арк. 2]. {116} Ситуація набувала політичного звучання. «Помічник комісара інженерного управління» Г. Юрченко подав датовану 28 червня 1919 р. записку, адресовану Х. Раковському, де прохав «замінити відповідальних євреїв і комісарів за можливості росіянами та українцями, щоб народ знав, що вони керують країною, а тепер розмови такі, що країною керують і долі всього народу залежать від надзвичайно маленької частки єврейського населення, що обурює населення України...» [5, ф. 2, оп. 1, спр. 241, арк. 89].

У цілому, розклад радянських органів влади, що набув в 1919 році в Україні масового та системного характеру, відігравав роль самостійного чинника, що сприяв дискредитації уряду КП(б)У в очах селянства та розвитку антирадянського повстанського руху. У його настроях виразно виявляється тенденція до порівняння радянського урядування з часами царизму («Селяни, виведені з терпіння, зі злобою кажуть, що “гірше за колишнього царизму стало”» [6, ф. 1, оп. 20, ч. 1, спр. 16, арк. 34]), готовність та бажання до зміни влади («Денікіна не чекають, але думають, що буде хоч якась влада» [1, ф. ФП-1, оп. 1, спр. 1, арк. 13]), антисемітизм та національна ворожнеча («влада жидів, спекулянтів і великоросів» [6, ф. 57, оп. 2, спр. 281, арк. 14]). {117}

Література

1. *Державний архів Харківської області (ДАХО).*
2. *Зиновьев Г.* Кто наш главный враг на Украине? — Х., 1920.
3. *Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК: В 2-х т.* — К., 1976. — Т. 1. 1918-1941.
4. *Раковский Х.* Борьба за освобождение деревни. — Х., 1920. — 60 с.
5. *Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО).*
6. *Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО).*
7. *Шліхтер О. Г.* Борьба за хлеб на Украине в 1919 році//Продовольча справа за років громадянської війни. — Х., 1932. — С. 259 — 306.